

SERMAYENİN ULUSLARARASI LAŞMASI VE SUUDİ ARABİSTAN'DA TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM

INTERNATIONALISATION OF CAPITAL AND SOCIAL TRANSFORMATION OF SAUDI ARABIA

Yrd.Doç.Dr. Ayşe CEBECİ

Harran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Şanlıurfa/Türkiye

ÖZ

Son yıllarda Suudi Arabistan'da ekonomik ve toplumsal yapıda önemli değişiklikler gerçekleşmektedir. Yeni reform programları açıklanmaktadır. Ekonomik çeşitlenme, vergilendirme, eğitim, sağlık ve diğer birçok alanda yeni düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Ülkenin monarşisiyle ve "İslam hukuku" ile yönetilmesi bu dönüşüm sürecinin diğer "geçiş ekonomilerinden" farklı olmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda petrol ihracatçısı olarak önemli Petro dolar gelirlerinin olması da ülkeye özgün bir konum vermektedir. 2017 yılında "yolsuzluk operasyonu" başlatılarak büyük şirketlerin sahipleri gözaltına alınmıştır. Çok aktörlü ve çok dinamikli yapıda dönüşümü analiz etmek zorlaşmaktadır. Bu nedenle Suudi Arabistan'daki dönüşümü anlamak için iki kavram önerilmektedir: Stratejik hammadde ihracatçısı olarak sermaye birikimine eklenme ve sermayenin uluslararasılaşması. Bu iki kavram ile Suudi Arabistan gibi petrol ihracatçısı olarak sermaye birikimine eklenen ülkelerin ekonomik ve toplumsal yapısındaki dönüşüm sürecini açıklamak için önemli araçlar elde edilmiştir. Mevcut eklenme şekliyle birikim sağlayan kesim reform sürecine muhalefet oluşturma gücüne sahip hale gelmektedir. Bu nedenle Suudi Arabistan'daki dönüşüm sürecinin yasal süreçlerle mi yoksa müdahale ile mi olacağını muhalif kesimlerin gücü belirleyecektir. Çalışmada bu çatışmanın Suudi Arabistan'ın uluslararası/küresel sermaye birikim sürecine eklenme şeklinin dönüşmesinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir.

Keywords: Suudi Arabistan, Sermaye Birikimi, Kalkınma

ABSTRACT

In recent years there have been significant changes in the economic and social structure of Saudi Arabia. New reform programmes have been declared. Economic diversification, taxation, education, health and in many other areas new regulations have been made. The monarchy of the country and its administration by "Islamic law" cause this transformation process to be different from other "transition economies". At the same time the country has Petro dollar income from the export of petrol. And it ensures an original position to the country. In 2017, the "corruption operation" was launched and the owners of large companies were taken into custody. It is difficult to analyze the transformation in a multi-actor and very dynamic structure. For this reason, two concepts have been proposed to understand the transformation in Saudi Arabia: Articulation to capital accumulation as strategic raw material exporter and internationalization of capital. With these two concepts, important tools were introduced to explain the transformation process in the economic and social structure of the countries that are attached to capital accumulation as oil exporters such as Saudi Arabia. As a result of the current articulation, this part of the society - accumulating gains- has power to form opposition to the reform process. For this reason, the dissident parts power will determine whether the transformation process in Saudi Arabia will be through legal process or intervention. It is argued in the study that this conflict was caused by the transformation of Saudi Arabias integration process of international / global capital accumulation.

Anahtar Kelimeler : Saudi Arabia, Development, Capital Accumulation

1. GİRİŞ

Suudi Arabistan Arap dünyasının, Körfez İşbirliği Konseyi'nin (KİK), Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı'nın (OPEC) ve Ortadoğu'nun önemli ülkelerinden biri olması itibariyle birçok uluslararası oluşumun da kurucu üyesidir. Ancak toplumsal yapısına bakıldığında kadın haklarından, özgürlüklere, eğitime erişimden demokratik temsil konularına kadar günümüz dünyasının "standartlarına" uymayan bir ülke konumundadır. Ekonomik yapısı incelendiğinde, dünyada tesbit edilmiş petrol rezervlerinin (%16'sı) önemli miktarına sahip olması ve petrol ihracatçısı olması nedeniyle gelişmiş -merkez- ülkeler ile arasında karşılıklı ticari ilişkiler

mevcuttur. Zira petrol ve petrol türevleri sanayileşmiş ülkelerin önemli girdilerindedir. Aynı zamanda birçok mamul malın ithalatçısı olarak da dünyanın çeşitli ülkeleri için pazar konumundadır. Tüm bunların yanında toplumsal yapısı ve monarşik yönetim sistemiyle kalkınmakta olan diğer ülkelerden farklı bir görünüme sahiptir. Bunun nedenlerinden biri de İslami kurallara göre yönetiliyor olması ve yasa yapım ve uygulama hakkının krala ait olmasıdır. Genel görünümü petrol gelirleri dolayısıyla yüksek Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya (GSYİH) sahip olması ve bu gelirlerin altyapı yatırımlarına yöneltilmesi neticesinde fiziki görünüm olarak “gelişmiş” olan ülke konumundayken toplumsal ilişkiler gözlemlendiğinde, piyasaların etkin işlemediği, kadınların -dolayısıyla nüfusun yarısının- üretim ilişkilerinden dışlandığı, vatandaş olanların büyük çoğunluğunun devlet memuru statüsünde çalıştığı diğer işlerde istihdam edilen işçilerin %80’inin ise çeşitli ülkelerden Suudi Arabistan’a gelmiş olan göçmen işçilerden oluştuğu görülmektedir.

Özetlemeye çalıştığımız bu yapıda son yıllarda önemli değişimler meydana gelmektedir. Örneğin 2005 yılına kadar kimlik kartı dahi olmayan kadınlar, 2018 yılı Ocak ayı itibariyle araç kullanma hakkına kavuşacaktır. Kadınların yüzü açık fotoğraf çekirtmesinin dinen caiz olmadığı gerekçesiyle kimlik verilmediği ifade edilmekte ve evli kadınlara eşlerinin ya da babalarının kimlikleri verilmekteydi,¹ kadının kimlik kartının olması ve miras hakkından faydalanması toplumsal ilişkilere katılım şeklinin dönüşmesi önemli bir gelişmedir. Diğer taraftan Velihaht Prens Muhammed bin Salman’ın OECD ve diğer uluslararası kuruluşlarla birlikte başlattığı dönüşüm programı önem arz etmektedir. Prens’in ifadeleriyle “Eskiden olduğumuz yere geri döneceğiz, dünyaya ve tüm dinlere açık ılımlı İslam ülkesi olacağız. Çok yakında radikalizmi bitireceğiz”². Aynı zamanda Vizyon 2013 Planı ile 2020 yılında Suudi halkının petrol gelirleri olmadan aynı standartlarda yaşayabilmesini sağlayacakları belirtilmektedir. Velihaht Prens’in açıklamalarından da görüleceği üzere Suudi Arabistan hem haklar ve özgürlükler açısından hem de ekonomide yapısal dönüşüm hedeflemektedir.

Tüm bunların yanında Kasım ayı itibariyle önemli şirketlere sahip olan Emir’lerin bazılarının Muhammed bin Salman’ın talimatıyla gözüaltına alınmış olmaları da Suudi Arabistan’da neler oluyor sorusunun sorulmasına neden olmuştur. Ayrıca 2011 sonrasında görülen “Arap Baharı” ayaklanmaları ve bu toplumsal hareketlerin Suudi Arabistan’a yansımaları da konuya farklı bir boyut kazandırmaktadır. Suudi Arabistan’daki sosyo-ekonomik yapının incelenmesi ve dönüşüm sürecinin anlaşılabilmesi için yüzeysel tartışmalarda boğulmamak ancak aynı zamanda yapısal indirgemeci bir analizden de kaçınmak gerekmektedir. Bu nedenle kapitalist toplumsal ilişkileri belirleyen işleyişin/oluşun Suudi Arabistan’daki etkileri belirlenmeye çalışılırken bölgenin özgün koşullarının işleyiş etkilerinin de incelenmesi gerekmektedir. Bu amaçla bu kadar çok değişkenli bir yapının incelenmesi için ilk olarak Suudi Arabistan’ın ve benzeri ülkelerin günümüze kadar gelen küresel sermaye birikimi sürecine eklenme şekilleri ve sermayenin uluslararasılaşması sürecinde neden diğer gelişmekte olan ülkelerle aynı konumda olmadıkları açıklanmaya çalışılacaktır. Bu aşamada “stratejik hammadde üreticisi” olarak küresel sermaye birikimine eklenmenin özgün koşulları ve kavramın tarihselliğine değinilecektir. Ardından Suudi Arabistan için önem arz eden Vahabilik³ anlayışının toplumsal yapıya etkileri ve kraliyet ile gerilimli ilişkileri açıklanacaktır. Ve son olarak Suudi Arabistan’ın ekonomik yapısı ve dönüşümün geleceğine dair tesbitler yapılmaya çalışılacaktır.

2. SERMAYENİN ULUSLARARASILAŞMASI VE GENİŞLEYEN YENİDEN ÜRETİM

Sovyetler Birliği’nin dağılması ile serbest piyasa ekonomisinin zaferini ilan ettiği ve “küreselleşme” olarak adlandırılan dönemde, sermaye birikiminin önündeki engeller birer birer kalkmıştır. Bunun için II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) ve 1995’de Dünya Ticaret Örgütü’ne (WTO) dönüşen Gümrük Tarifeleri ve Ticareti Genel Anlaşması (GATT)⁴ önemli rol oynamıştır. Neoliberal politikalar olarak adlandırılan ve sermaye birikiminin ihtiyaç duyduğu alanlara nüfuz etmesini sağlayan düzenlemeler hemen hemen tüm piyasa ekonomisini benimsemiş ülkelerde uygulanmıştır. Zira sermayenin belirli bir coğrafyada devir süresinin uzaması ve kesintiye uğraması söz konusu olduğunda sistem krize girmektedir. Bunun nedenini Marx, kapitalizmin doğasına bağlar ve “Sermaye bir yandan ilişkiye karşı her türlü mekansal bariyeri yıkmak, yani bütün dünyayı kendi pazarına göre değiştirmek ve zapt etmek için çaba sarf etmek zorundayken, diğer yandan zamanla bu alanı ortadan kaldırmak, diğer bir deyişle, bir yerden

¹ Kadınlara kimlik verilmesine başlanmasına rağmen, kimlik almanın kadının babasının ya da eşinin iznine bağlı olması henüz uygulamanın bir vatandaşlık hakkı olarak kadınlara sunulmadığını göstermektedir. <https://gazeteyolculuk.net/suudi-arabistanda-3-milyondan-fazla-kadının-kimlik-karti-yok>

² <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40357188>

³ Vahabilik bireysel inancın esaslarını belirlemekten çok toplumsal ahlaki tanımlamayı hedeflemektedir. Bu nedenledir ki toplumun nasıl yapılanacağını belirleme iddiası olan bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgedeki gelişmelerden bağımsız olarak ele alınamayacak olması bu nedenledir.

⁴ II. Dünya Savaşı sonrasında ticari sermayenin uluslararasılaşmasının önündeki engelleri kaldırmak üzere Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) kurulmak istenmiş ancak Amerika’nın veto etmesiyle, uluslararası ticaretin önündeki engellerin peyder pey kaldırılmasını hedefleyen GATT anlaşması imzalanmıştır. 1995 itibariyle Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kurulmuştur.

başka bir yere hareket halinde harcanan zamanı asgari seviyeye indirmek için çaba harcar” (Marx, 1973: 539), (Hanieh, 2012: 57-58) der. Bu nedenle sermaye birikiminin krize girmemesi ve “dünyayı kendine göre değiştirebilmesi” için çeşitli politikalar geliştirilmiştir. Bu stratejiler sayesinde hem birikimin alanı genişleyecek hem de sermayenin krizi ötelenmiş olacaktır. Geliştirilen stratejiler sermaye birikiminin hangi aşamasında devir süresinin uzadığı ya da kesintiye uğradığına bağlı olarak çeşitlenmektedir. 1970’lerden sonra oluşan krizlerin büyük bir çoğunluğu üretilen ürünlerin satılması noktasında (realizasyon) pazarın doyma noktasına gelmesi nedeniyle fiyatların düşmesi ve kar oranlarının düşmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle bazı coğrafyalarda aşırı biriken sermayenin yeni değerlendirme alanı bulamaması volarizasyon krizlerine yol açmaktadır. Zira Marx’ın deyişiyle “sermaye dolaşım halindeyken canlıdır”, dolaşım süreci uzadığında ya da durduğunda kriz oluşmuştur. Ancak sermayenin uluslararasılaşmasıyla kast edilen üretilen metallerin farkı ülkelerde satılabilir olmasından çok daha fazlasını ifade etmektedir. Christian Palloix’in 1970’lerde uluslararasılaşma üzerine yaptığı çalışmada da belirttiği üzere, sermayenin uluslararasılaşması sermayenin farklı formlarının para sermayeden, meta sermayeye ve üretken sermaye formuna tek bir ulus devlet ya da toplumsal form altında geçmiyor olmasıdır (Palloix, 1977:20). Bu sürecin en önemli aktörleri Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ)’dir. Yani sermayenin bir devri (turn-over)⁵ birden fazla ülkenin sınırları içerisinde gerçekleşmek durumundadır. Bu nedenlerdir ki 1980’lerle birlikte liberal politikalar gelişmekte olan ülkelere tavsiye edilmiştir. Zira üretken sermayenin uluslararasılaşması için gidilecek ülkenin dış ticaret rejiminden öte, çalışma koşulları, ücretlendirme şekilleri, vergi kanunları, satın alma ve kar transferlerinin tabi olduğu düzenlemeler, kıdem tazminatı, çevre kanunları gibi birçok düzenleme önem arz etmektedir. Dolayısıyla üretken sermayenin uluslararasılaşmasının hız kazandığı 1980 sonrası dönemde henüz sermaye ilişkilerinin yeteri kadar derinleşmediği ülkeler birikim için fırsatlar sunmaktadır. Bu süreçte DB ve IMF birlikte çalışmıştır. IMF, DB’nin önerdiği yapısal uyum programlarının uygulanması karşılığında bu ülkeleri uygun koşullarda kredilendirmiştir. Örneğin Türkiye gibi ülkelerde sermaye birikiminin ihtiyaç duyduğu yasal ve yapısal düzenlemelerin gerçekleştirilebilmesi için DB’nin önerdiği politikalar IMF’in kredileri ile desteklenerek hayata geçirilmiştir. Ancak sermayenin realizasyon ve volarizasyon sorunlarının önüne geçebilmek için birikim sürecinin coğrafi alanının genişletilmesi ve bu coğrafyalardaki egemen güçlerin (ulus-devlet, vd.) düzenlemelerinin sermayenin talepleri ile uyumlulaştırılması noktasında IMF ve DB etkin rol oynamış olsalar da sermayeler arasındaki rekabet süreci ve kar oranlarının düşmesi, hızla daha fazla alanın yeniden değerlendirme alanı olarak tanımlanmasını gerektirmiştir (Cebeci, 2014:164). Yeni alanlarla kast edilen, henüz kapitalist toplumsal ilişkilerin kurulmadığı ya da tüm alanlarda yaygınlaşmadığı (sermaye-ücretli işçi ilişkisinin toplumsal üretim ilişkilerinde hakim konumda olmadığı) ülkeler ve bu ülkelerdeki devlet biçimleri daha fazla ilgi çekmeye başlamıştır. Bu strateji bağlamında dönüşümün beklendiği ülkelerin bir kısmı kapitalist toplumsal ilişkilerin oluştuğu ve hatta birçok alanda piyasanın etkin olarak çalıştığı ancak bazı alanların uluslararası sermayenin talepleri doğrultusunda derinleşmeyi engelleyen ve henüz neoliberal politikaların tüm alanlarda uygulanmadığı, hükümetlerin çeşitli alanları hala piyasa ilişkilerine açmadıkları ülkelerdir. Özellikle 2000’li yıllar öncesinde Türkiye de bu ülkeler arasında gösterilebilmektedir. Bu ülkelerde önemli yapısal ve yasal düzenlemeler gerçekleştirilerek daha önce metalaşmamış dolayısıyla değişim-değeri elde etmek için üretim yapılmayan alanların sermaye birikimi alanı olarak tanımlanması sağlanmaktadır.

İkinci grup ülkeler ise henüz kapitalist toplumsal ilişkilerin dış dinamikler ekseninde biçimlendiği piyasalarda derinleşmenin sağlanamadığı, üretimin ve bölüşümün koordinasyonunda piyasaların birincil olmadığı (dolayısıyla piyasaların – işgücü piyasası, üretim araçları piyasası- zayıf olduğu) ülkelerdir. Bu ülkelerin idari yapıları ve toplumsal ilişkilerinin kapitalist sisteme uyumlulaştırılması halinde büyümenin sınırlılıklarının – sermaye birikiminin volarizasyon probleminin- giderilmesi için daha büyük bir alan ve zaman kazanılmış olacaktır. Bu tip ülkelerde neoliberal devlet biçiminin tesisi önemli ölçüde direnişle/ dirençle karşılaşacaktır. Çalışmanın olgusal alanını oluşturan Suudi Arabistan da bu ülke grubu içerisinde yer almaktadır. Zira Suudi Arabistan’daki toplumsal ilişkilerin temel belirleyeni –fiyat mekanizması aracılığıyla işleyen- rekabet süreci değildir. Klasik iktisatçıların deyişiyle piyasa kimin ne kadar üreteceğine, kimin ne kadar tüketiceğine karar vermemektedir. Rekabet toplumsal ilişkilerde işlerlik kazanmamıştır. Aynı zamanda Suudi Emirlerine veya akrabalarına ait bir şirket ile Suudi Arabistan’da yatırım yapmak isteyen uluslararasılaşmış bir sermaye yatırımının aynı koşullarda (piyasa koşullarında) rekabet sürecine girmesinden de bahsedilemez. Zira karar alıcı dediğimiz yasa yapan otorite –oyunun kurallarını belirleyen-ile Suudi şirketinin sahipleri akrabalık ilişkisi

⁵ P-M-M’-P’ Belirli bir alana yatırılan para sermayenin üretim araçları ve işgücünü istihdam etmesi neticesinde dönüştüğü form meta sermaye formudur ve birinci aşamaya (P-M) dolaşım-I aşaması ya da biçimsel dönüşüm aşaması denilmektedir. Elde edilen hammadde, üretim araçları ve işgücünün üretime sokularak bambaşka bir kullanım değeri taşıyan yeni bir meta üretilmesi aşamasına gerçek dönüşüm denilmektedir ve son olarak üretilen metanın satılması ve para sermaye formuna dönmesine dolaşım-II yada realizasyon aşaması denilmektedir. Sermayenin para formundan tekrar para formuna dönüşümünü içeren bu sürece sermayenin bir devri denir ve bu devir süresi (turn-over time of capital) ne kadar kısa olursa birikim o kadar hızlı olacaktır. Sürenin çeşitli nedenlerle uzaması kar oranlarının düşmesine ve sermaye birikiminin yavaşlayarak krize girmesine neden olacaktır.

içerisinde bulunabilmektedir. Böyle bir durum uluslararasılaşmış sermayenin Suudi Arabistan'da yapacağı yatırımlarda riski arttırmaktadır. Tüm bunların yanında yönetim şekli ve yasa yapım süreci de tek bir kişiye, kralla bağlıdır. Bu hali ile uluslararası yatırımcılar açısından öngörülemezliklerin ve risklerin yüksek olduğu bir piyasadır. Bu nedenlerdir ki Suudi Arabistan'ın uluslararasılaşmış sermayenin birikim alanı haline gelmesi için çeşitli dönüşümler geçirmesi gerekmektedir. Ancak birinci gruptaki ülkelerin dönüşüm süreci ile Suudi Arabistan'ın dönüşüm süreci aynı koşullarda yada benzeri şekilde gerçekleşmeyecektir, bunun nedeni Suudi Arabistan'ın ve benzeri ülkelerin mevcut küresel sermaye birikimine özgün eklenme şekilleri dolayısıyla ortaya çıkan sınıfın⁶ direnç oluşturmasıdır.

3. STRATEJİK HAMMADDE İHRACATÇISI OLARAK ULUSLARARASI SERMAYE BİRİKİMİNE EKLEMLENMENİN ÖZGÜN KOŞULLARI

Suudi Arabistan'ın da içinde bulunduğu petrol ihraç eden ülkelerin özel konumlarından birçok çalışmada bahsedilmektedir. Ancak bu çalışmada Suudi Arabistan "stratejik hammadde ihracatçısı" olarak tanımlanmaktadır. Bunun nedenlerinden biri stratejik hammadde tanımlamasının özellikleri ve stratejik hammaddenin içeriğinin tarihsel olarak değişmesidir. Yani belirli nedenlerle belirli zamanlarda stratejik hammadde olarak tanımlanan maddeler değişebilmektedir. Bunda temel belirleyen o hammaddeye olan ihtiyacın değişmesi ya da teknolojik değişiklikler nedeniyle başka maddelerin daha önemli ve stratejik hale gelmesidir. Konuya bu açıdan yaklaşılması aynı zamanda petrol fiyatlarının düşüşünü sadece alternatif enerji kaynaklarının bulunmasına bağlamanın sorunlu yanlarını da ortaya koymamıza yardımcı olacaktır.

Bu amaçla ilk olarak bir maddenin stratejik hammadde olarak tanımlanabilmesi için gerekli olan özellikleri ve kavramı tanımlamak gerekmektedir.

- ✓ Bazı ülkeler tarafından üretilen, genellikle gelişmiş ülkelere kullanılan ve bazı gelişmiş teknolojiler için gerekli olan madenlerin hazırlanmasında kullanılan maddeler olarak ifade edilir.
- ✓ İkame edilme olanakları azdır.
- ✓ Rekabet edilebilir fiyatlarla, herhangi bir kısıtlama ve güçlükle karşılaşılmeden sağlanan maddeler stratejik değildir.
- ✓ Bir ülke ya da bölge ekonomisi açısından belirleyici boyutta önem taşıyorsa o maden bölge için stratejik kabul edilir(http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/1d0f19c3f827daf_ek.pdf).

Tanımdan ve özelliklerden anlaşılacağı üzere bir maddenin, ikame edilme olanağının az olması ve rekabet edilebilir fiyatlarla karşılanabilir olmaması aynı zamanda gelişmiş ülkeler tarafından ihtiyaç duyulan bir madde olması stratejik olmasını sağlamaktadır. Bu tanımlama Suudi Arabistan açısından değerlendirildiğinde Suudi Arabistan'ın sahip olduğu petrol rezervi ülkenin stratejik hammadde üreticisi ve ihracatçısı olmasını sağlamaktadır. Zira petrol, sadece belirli ülkelerde çıkartılmaktadır, buna ek olarak petrol ve petrol türevleri sanayi tarafından önemli bir girdi olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla petrolün üretiminin süreklilik arz etmesi ve bu arzın belirli bir fiyattan dünya piyasalarına sunulması gelişmiş ülkeler ve sanayisi gelişmekte olan ülkeler için de önem arz etmektedir. Ancak son yıllarda petrol fiyatlarındaki düşüş ve alternatif enerji kaynaklarının bulunması, yeni teknolojilerin keşfedilmesi (solar enerji, rüzgar enerjisi, termal enerji vb.) petrolün stratejik hammadde olması halini ortadan kaldırdığına dair analizler yapılmaktadır. Bu noktada diğer alternatif enerji kaynaklarının teknolojileri incelendiğinde durumun böyle olmadığı görülebilecektir. Zira en önemli alternatif enerji kaynağı olarak güneş panelleri aracılığıyla elde edilen güneş enerjisi ve rüzgar tribünleri aracılığıyla elde edilen rüzgar enerjisi gösterilmektedir. Ancak her iki enerji elde etme yöntemi de başka maddelere bağımlılık gerektirmektedir. Rüzgar tribünleri ve düşük enerji tüketen yeşil teknoloji ürünlerinde kullanılması zorunlu maddeler Lanthanum, Neodium ve Terbium'dur. Gene benzer şekilde güneş enerjisinden faydalanmak için üretilmek zorunda olan güneş panellerinin yapımında Galyum kullanılmaktadır. Stratejik maddeler üzerinde yapılan çalışmalarda Çin'in⁷ önemli bir hakimiyeti bulunmakta bu nedenle Pentagon, özellikle savunma sanayi için gerekli stratejik maden rezervi oluşturmuş ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımında hayati öneme sahip hammadde kaynaklarının yönetimi programını başlatmıştır. Bu konuda süren tartışmalar ve geliştirilen stratejiler önümüzdeki dönemde stratejik hammaddeleri elinde bulunduran şirketlerin ve ülkelerin sermaye birikiminden aldıkları payın değişebileceğini göstermektedir. Örneğin "Lityum'un Suudi

⁶ Bu sınıf, kralla yakın ilişkileri olan ve petrol ihracatından sağlanan dolarlarla ciddi birikim sağlamış ve mevcut yapının devamlılığı halinde birikimlerine devam edecek olan kesimden oluşmaktadır. Ellerinde bulunan fonlarla toplumun geri kalanını da mevcut düzenin devamlılığı için finanse edecek koşulları oluşturmaktadırlar.

⁷ Christian Science Monitor; "Çin'den Japonya'ya stratejik maden satışını durdurma kararı", 30 Eylül 2010

Arabistan'ı" başlığı ile New York Times'da çıkan haber⁸, önümüzdeki dönemde Afganistan'ın Lityum dolayısıyla önemli stratejik hammadde ihracatçıları arasına girebileceğinin göstergesidir. Çin ve Afganistan örneklerinde olduğu gibi bir stratejik hammaddenin belirli bir ülkede olması o ülkenin stratejik hammadde üreticisi olarak küresel sermaye birikimine eklenmesi anlamına gelmemektedir. Stratejik hammadde üreticisi olarak sermaye birikimine eklenmenin özgün yanı stratejik hammadde ihraç etmekten ötürü elde edilen döviz gelirlerinin yüksek olması ve bu döviz gelirleri ile ülkenin ihtiyacı olan metallerin ithal edilerek, bu metallerin yurtiçinde üretecek sektörlerin gelişmemesi dolayısıyla da işçileşmenin düşük kalması anlamına gelmektedir. Suudi Arabistan örneğinde de görüleceği üzere ülke uluslararası sermaye birikimine, (P-M) para sermayenin meta sermayeye dönüştüğü dolaşım-I (biçimsel dönüşüm) aşamasında petrol ihracatçısı olarak eklenmesi dolayısıyla elde ettiği ihracat gelirleri (petrodolar) ile sanayileşmiş ülkelerde üretilen metallerle efektif talep yaratmakta ve bu metallerin (M'-P) realizasyonu aşamasında eklenmektedir. Böylece petrol ihracatı dolayısıyla elde edilen fonlar ile ülkedeki yatırım ve tüketim harcamaları finanse edilmekte bu da ekonominin tek bir sektöre bağımlılığını arttırmaktadır. Oysa Türkiye gibi hammadde ihracatçısı olmayan ülkelerin sanayileşebilmek için ihtiyaç duyduğu ara girdileri (makine, teçhizat vb.) ithal edebilmesi için döviz gelirin bağımlılığı ortaya çıkmakta ve sermaye birikimini sağlamak için piyasa koşullarında üretim yapabilen ihracatçı sektörler oluşturması gerekmektedir. Bu noktada ihraç edilen mallar ile ithal edilen mallar arasındaki dış ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülke aleyhinde olması dış ticaret bilançosu açıklarına neden olmakta ve ülke dış dünyadan kredi bulmak zorunda kalmaktadır. Böylece IMF ve DB'nın koordineli olarak sürdürdüğü dönüşüm süreci oluşmaktadır.

Suudi Arabistan'da ise süreç çok daha farklı işlemektedir. Döviz gelirin yüksek oluşu, halkın işçileşmesini engellemekte ve petrol dışında herhangi bir sektörde uluslararası piyasada rekabet edebilecek koşullarda üretim yapmasını gerektirmemektedir. Böylece monarşi hem kendi giderlerini finanse etmekte hem de halkın rızasını sağlayacak bir sistemi finanse edebilmektedir. Bu süreç stratejik hammadde ihracatçısı olarak sermaye birikimine eklenen ülkelerin yönetimlerinin neoliberal politikaları uygulama noktasında isteksiz olmalarına imkan sağlamaktadır. Bu eklenme şeklinin yanı sıra Suudi Arabistan'ın yönetim şekli, bireylerin toplumsal hayata katılımını etkileyen yazılı ve yazılı olmayan çok farklı kurumları da içermektedir. Bunların başında İslam inancı ve ülkenin İslami kurallara uygun olarak yönetilmesi de gösterilebilmektedir. İncelenen ülke açısından Vahabilik toplumsal yapının şekillenmesinde önemli bir yer arz ettiğinden bir sonraki başlıkta Suudi Arabistan'ın tarihinde Vahabiliğin yerine değinilecektir.

4. VAHHABİLİK VE SUUDİ ARABİSTAN'DA TOPLUMSAL YAPI

Suudi Arabistan'ın tarihi 1932 ile başlatılmaktadır ancak toplumsal yapının anlaşılabilmesi için 18. yüzyıla kadar gitmek anlamlıdır. 18. yüzyılda hayvan yetiştiriciliği ve vahalardaki sulama ile gerçekleştirilen tarım Arabistan ekonomisinin temel faaliyetlerini oluşturmaktadır. Arabistan'da ekonomik faaliyetlerin oldukça kısıtlı olması ve coğrafi koşullar nedeniyle nüfus oldukça azdır. Buna ek olarak "otlak krizleri" olarak adlandırılan göç dalgaları bölgenin nüfusunu daha da azaltmaktadır. Ayrıca hurma ve diğer meyvelerin ekilip biçilmesi için gerekli olan toprak dolayısıyla yerleşikler ve (göçmen olan) bedevilerle toprak konusunda uzlaşmaya varılması gerekmektedir (Lutskiy, 2016: 73). Yerleşim alanları Asir, Yemen, Hadhramaut, Umman ve Necid dağlarında ve dağ eteklerinde bulunan vahalardadır. 18.yy.da Arabistan'da hiçbir devlet yapısı oluşmamıştır. Kabilelere bölünmüş bir yapı mevcuttur ve toplumsal yapı bozkır bedevileri ile vahalarda yerleşik çiftçilerden oluşmaktadır. Ancak kabileler arasında otlaklar, kuyuların kullanım hakkı ve diğer nedenlerle sürekli çatışmanın olduğu bir süreç yaşanmaktaydı. Siyasi bir otoritenin yokluğunda bedevi kabileler üzerinde şeyhlerin etkisi bulunmaktaydı. Kasabalarda ve köylerde ise feodal soyluları (şerif ve seyitler) oluşturmaktaydı. Köy ve kasabalar sürekli olarak bedevi baskınları ile karşılaşmakta ve yağmalanmaktaydı, bu nedenledir ki gerek bedevilerin ihtiyaçlarını gidermeleri gerekse köylerde yerleşik olanların hayvancılık ürünlerine ihtiyaçlarının olması iki kesimi birbiri ile uzlaşmaya yönlendirmiştir. Aynı zamanda her iki kesimin (vaha çiftçileri- bozkır bedevileri) de ihtiyacı olan tuz, kumaş ve hububat gibi ürünler dolayısıyla ithalat yapmaları da gerekmektedir (Lutskiy, 2016). 18.yüzyıla kadar genel görünümü bu şekilde olan Arabistan'da 16.yy. Osmanlılar kızıl deniz kıyılarını (Hicaz, Asir ve Yemen) İngilizler, Hollandalılar ve Portekizler (sahil şeridi), 18.yy.da İran (El Ahsa, Umman ve Bahreyn)'i ele geçirdiler. Bu işgallere karşı Zeydi imamlar Yemen'de bir hareket yürüttü, diğer işgal edilen bölgelerde de çeşitli hareketler oluşmuştu. Ancak en önemlisi ve dikkat çeken daha iç bölgelerden biri olan Necid bölgesinde oluştu. Necid'de işgal söz konusu değildi. Bu hareket Lutskiy tarafından şöyle ifade edilmektedir; (...) sürecin en temiz ve tutarlı şekilde gerçekleştiği yer, birlik hareketinin istilacılara karşı bir savaş vermek zorunda olmadığı iç Arabistan, yani

⁸ New York Times: Lityum'un Suudi Arabistan'ı, 13 Haziran 2010

<http://www.milliyet.com.tr/afganistan-da-devrim-yaratacak-maden-rezervleri-bulundu/dunya/dunyadetay/14.06.2010/1250684/default.htm>

Necid'di" (Lutskiy, 2016:75). Necid, Suudi Arabistan'ın oluşumunda önemli bir hareketin çıkış noktasıdır. Vahabiliğin kurucusu Necid'de yaşayan Banu Temim kabilesinden Muhammed ibn Abdulvahhab adındaki teologdur. Vahabilik siyasi bir hareket olarak başlamamıştır. Muhammed ibn Abdulvahhab görünüşte tüm Arapların Müslüman olduğunu ancak tüm kabilelerin farklı yerel kabile dinleri olduğunu belirterek bunun gerçek Müslümanlık olmadığını ifade etmektedir. Her köyün kendine ait putları, dini ritüelleri bulunmaktaydı. Politik birliğin önündeki en büyük engelin de çok fazla sayıda dini inanışın ve sosyal yapının gelişmemiş olması gösterilmektedir. Muhammed ibn Abdulvahhab çok dinliliğin karşısına tevhit (birlik) doktrini inşa etti. Vahhabi öğretileri temel olarak ahlak prensiplerine bağlıydı. Bu da sosyal hayatın yeniden düzenlenmesini gerektirmekteydi. Örneğin şarap, kahve ve sigara içilmesi yasaktı, Lüks kabul edilen her tür şey yasaktı. Bunun yanında yerel kabilelerin inançlarından kalan her türlü ritüel yasaklanmıştı. Lutskiy'in aktarımıyla "Halka dinden dönenlere, yani İran Şiilerine, Osmanlı sahte halifelerine ve Türk Paşalarına karşı merhamet etmeden savaşmalarını salık veriyorlardı" (Lutskiy: 76). Necid'deki feodal yapıların başındakiler harekete öncülük yaptılar, Emir Muhammed ibn Suud (1765) ve oğlu Abdülaziz (1765-1803) 1774'de Abdulvahhab ile ittifak oluşturdular. Bedevi kabileleri de kendilerine katılmak için zorladılar. 40 yıl boyunca Vahhabiliğin yerleşmesi için çalıştılar. Bu süreç sonunda Necid'deki birbiri ile mücadele eden küçük yapılar Suudi hanedanı tarafından yönetilen bir devlete dönüştü. Abdulvahhab'ın 1791'de ölümüyle birlikte Suudi emirler maddi ve manevi iktidarı tek başlarına ele geçirdiler. Bu tarihten itibaren Vahhabilik ile Suudi hanedanı birlikte anılmaya başlanmıştır. Vahabilik'in temel öğretisi Kur'an temellidir. Buna göre sadece Kur'an'daki bilgiler ve peygamberin yaşadığı (Altın Çağ) olarak adlandırılan dönemdeki sünnet esas alınmalıdır. Bu dönem dışında üretilen ya da türetilen tüm ritüeller, mezhepler ve hadisler gerçeği yansıtmamaktadır. Ayrıca diğer mezhepler ve yanlış kabul edilen uygulamalar ortadan kaldırılmalıdır. "Muhammed b. Abdulvahhab'ın İslam anlayışı ve yorumu, İslam'a peygamberin ölümünden sonra girmiş tüm yenilikleri terk etme üzerine dayanmaktadır" (Güler, 2013). 1912'de Vahhabiliğe dayalı olarak İhvan (Kardeşlik) kurulmuştur. İhvan, Suudi Kralı Abdülaziz'e büyük destek sağlamıştır. Bu öğreti ile şekillenen Suudi Arabistan, birçok gelişmeye de kendisini kapatmıştır. Bu nedenle toplumsal yapının dönüşümü petrolün bulunmasına kadar çok sınırlı kalmıştır. 1930'larda modernleşmenin başlamasıyla ve petrolün bulunmasıyla İhvan ve Abdülaziz arasında ayrılık ortaya çıkmıştır. 1938'de ticari boyutlarda petrolün keşfi ile Suudi Arabistan'da dönüşüm süreci başlamıştır.

5. SUUDİ ARABİSTAN'IN EKONOMİK YAPISI VE BEKLENTİLER

Suudi Arabistan, uluslararası sermaye birikimi sürecine petrol ve petrol türevi ürünlerin ihracatçısı olarak eklenildikten sonra ülkede önemli altyapı yatırımları yapılmış, ihracat gelirleri Suudi vatandaşlarının gelirlerinin artmasına neden olmuştur. 1938'de petrolün bulunması ile kurulan Arap Amerikan Petrol Şirketi'nin (ARAMCO) işletilmesi için ülkeye yurtdışında işçiler gelmeye başlamıştır. Zira mevcut rafinerilerde çalışacak nitelikte işgücü olmadığı gibi ülkenin eğitim sistemi de buna elverişli değildir. Bu süreçte gerek çeşitli ülkelerden işçilerin gelmesi gerekse gelir düzeyindeki artış halkın yaşam şeklinde değişime neden olmuştur. Zira İhvan ile Suudi yönetimi arasındaki temel çatışma noktalarından biri de ülkeye gelen gayrimüslim sayısındaki artış ve bunların yaşam tarzından yerel halkın etkilenmesiydi.

Suudi Arabistan'ın petrol üretiminin artması ve petrol ihraç eden ülkeler içerisinde önemli büyüklükte (2016 verilerine göre 267 milyon varille Venezuela'dan sonra ikinci sırada yer alıyor) rezerve sahip olması neticesinde 1960'da OPEC'in⁹ kurucu üyesi olarak diğer petrol ihracatçısı ülkeler ile işbirliği yapılmaya başlanmıştır. Gene 1970'de İslam Kalkınma Konferansı Örgütü Cidde'de kurulmuştur. Böylece Suudi Arabistan uluslararası düzeyde önemli kuruluşların kurucu üyesi haline gelmiştir.

Ekonomik yapıda planlı dönemin başlaması da 1970'lerle birlikte gerçekleşmiştir. 1970'de hazırlanan ilk beş yıllık planın hedefleri modern ekonominin gerektirdiği işgücünün eğitilmesi - ekonomik çeşitlenme - Tarım ve Petrol dışı sektörlerin güçlendirilmesi olarak belirlenmişti.¹⁰ Bu bağlamda uygulanan beş plan neticesinde 1970-1995 dönemi sonunda GSYİH'nın % 46'sını petrol dışı sanayi ürünleri oluştururken bu oran 25 yıl sorununda %70'e çıkmıştır.

Bu süreçte Amerika ile Suudi Arabistan arasındaki işbirliği Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Birliği (OAPEC)'in 17 Ekim 1973'de Kuveyt'te toplanarak Filistin halkının yasal hakları güvence altına alınmaya kadar ve İsrail ele geçirdiği topraklardan geri çekilmeye kadar petrol üretiminin her ay yüzde beş oranında azaltılması kararı almasıyla (Öztürk ve Saygın, 2017:12) bir süre kesintiye uğramıştır. Petrol fiyatlarındaki artış bir taraftan biçimsel dönüşüm aşamasının uzaması ve maliyetlerin artmasına neden olurken sanayileşmiş

⁹ 1960 ve 1970'li yıllarda OPEC'e Katar (1961), Endonezya (1962), Libya (1962), Abu Dabi (1962), Cezayir (1969), Nijerya (1971), Ekvator (1973), ve Gabon (1975) katılmıştır (Başoğlu vd., 2001, s. 153).

¹⁰ <https://www.saudiembassy.net/economy-global-trade>

ülkelerin kar oranlarının düşmesine neden olarak krizin derinleşmesini sağlamıştır. OAPEC üyelerinin Petro dolar gelirleri ise artmıştır. 1975'deki Kral Faysal suikasti bu bağlamda değerlendirildiğinde Suudi Arabistan'ın petrol ihracatçısı konumunu kendi birikim süreci lehine değerlendirmesinin olası olduğunu ancak uluslararası sermaye birikiminin krize girmesi nedeniyle kabul edilemez olduğunu da göstermektedir. 1979'da Suudi Arabistan'ın İsrail ile barış yapması ve Mısır ile diplomatik ilişkileri kesmesi ilişkilerin yeniden düzelmesini sağlamıştır.

Beş yıllık kalkınma planları ile ekonomik yapısını şekillendiren Suudi Arabistan, Suudi vatandaşlarının girişimci olması ve özel sektörün güçlenmesi için kredi kuruluşları oluşturmuştur. Bu kuruluşlar tarım, sanayi ve inşaat sektörlerinde faaliyet göstermek isteyen Suudilere fon sağlamaktadır. 1974 Suudi Endüstriyel Kalkınma Fonu (SDIF), Suudi Arabistan Tarım Bankası (SAAB) ve Suudi Arabistan Yatırım Otoritesi (SAGIA) kurulmuştur. Böylece Suudilerin girişimci olmaları için ihtiyaç duydukları fonlar Suudi yönetimi tarafından oluşturulmuştur. Ancak gerekli teknoloji ve nitelikli işçi bulunmadığı için -petrol dışı- sanayi sektöründe önemli bir aşama kaydedilememiştir. Nitelikli işçinin olmaması kapitalist sistemin ihtiyaç duyduğu modern eğitim sisteminin oluşturulamamış olmamasından kaynaklanmaktadır. Suudi otoritelerin verilerine göre günümüzde özel ve devlet olmak üzere ellinin üzerinde üniversite ve 30.000 okul bulunmaktadır ve öğrencilere ücretsiz eğitim, kitap ve sağlık hizmeti sunulmaktadır. İlk üniversitenin 1957'de Riyad'da kurulduğu Suudi Arabistan'da kız çocukları için ilk kurulan okul 1964'de inşa edilmiştir. Ekonominin çeşitlenmesinin kısmen sağlanmış olmasına rağmen özel sektörde çalışan işçilerin göçmenlerden oluşmasının önemli nedenlerinden biri de budur. Dolayısıyla Suudi vatandaşlarının çok büyük bir kısmı devlet memuru olarak istihdam edilmektedir. Gene kadınların iş hayatına katılımı çok sınırlıdır. İşsizlik istatistiklerinde kadın nüfus dikkate alınmamaktadır. Bu görünümü ile Suudi Arabistan'da işgücü piyasasına katılmamış ve rekabet süreçlerine dahil olmayan önemli derecede bir nüfus yaşamaktadır.

Gerçekleştirilen beş yıllık kalkınma planları neticesinde ülkenin ithal ettiği ve ihraç ettiği ürün gruplarına bakıldığında sanayileşme sürecinden bahsetmenin de zor olduğu görülebilecektir. Suudi Arabistan konsoloslğunun yayınladığı verilere göre günümüz itibariyle Suudi Arabistan petrol ve petrol türevleri dışında, buğday, süt ürünleri, yumurta, balık, kümes hayvanları, meyve ve sebze ihraç etmektedir. İhracat gelirlerinin yüzde doksanını oluşturan en çok ihraç ettiği ürünler sıralamasında ise birinci sırayı ham petrol ardından rafine edilmiş petrol, etilen polimerleri, propilen polimerleri ve eterler almaktadır. Petrol ve türevleri dışındaki ihraç edilen ürünler değerlendirildiğinde tarımsal ürünlerden oluştuğu ve içinde kayda değer sanayi üretimi olmadığı görülebilmektedir. Bu aynı zamanda sanayi ürünlerinde dışa bağımlılığın sürdüğü ve uluslararası sermaye birikimine mamul mal ithalatçısı (realizasyon aşamasında pazar) olarak eklemlenme halinin sürdüğünü göstermektedir. İthal ettiği mal gruplarına bakıldığında birinci sırayı arabalar, altın, yaygın ekipmanları ve çeşitli ekipmanlar, ambalajlanmış ilaç ve yük kamyonları almaktadır.¹¹ Sektörlerin GSYİH'daki paylarına bakıldığında 2016 verileri ile tarım sektörü % 2,68 sanayi sektörü %43,29 ve hizmetler %54,03 olarak yer almaktadır.¹²

Suudi Arabistan'ın dış ticaret partnerleri ihracatta; Çin, Amerika, Hindistan, Güney Kore ve diğer Asya ülkeleri olarak sıralanmaktadır. İthalat partnerleri ise; Çin, Amerika, G.Kore ve Birleşik Arap Emirlikleri olarak sıralanmaktadır. Suudi Arabistan'ın ihraç ettiği ürünlerin hammadde olması nedeniyle ihracat partnerlerinin büyük kısmını dünyanın en büyük imalat sanayini elinde bulunduran Çin ardından da Amerika oluşturmaktadır. Bu noktada Avrupa ülkelerinden herhangi birinin Suudi Arabistan'ın ihracat partneri olarak ilk beş sırada yer almamasının nedeni çok uluslu şirketler aracılığıyla Avrupa ülkelerinin fabrikalarını daha düşük işgücü ve doğal kaynakların bulunduğu Çin ve diğer Asya ülkelerine taşımış olmalarından kaynaklandığı tesbiti yapılabilecektir.

Özel sektörün payına bakıldığında günümüzde GSYİH'nın %48'ini özel sektör üretmektedir. 2015 yılı itibariyle GSYİH'sında düşüş olmasına rağmen dış ticaret fazlası vermeye devam etmektedir. 2016 yılı itibariyle DB verilerine göre 646 milyar dolar GSYİH'ya ulaşmıştır. Uluslararası sermaye birikimine sanayi malları ithalatçısı olarak eklemlenmiş yapısını dönüştürmeye çalışan Suudi Arabistan 2005 yılı itibariyle WTO'ya üye olarak ürettiği ürünlerin uluslararası pazarlara erişimin arttırmayı hedeflemektedir. Ülkenin çektiği net doğrudan yabancı yatırımlara bakıldığında 2008 yılına kadar net doğrudan yabancı yatırımlar eksi verirken 2008 ve sonrasında dışarıdan çektiği yatırım artmıştır. Bunun nedeni özel sektörün payının hızla artması ve Suudi Arabistan'ın bazı çok uluslu şirketler tarafından körfez ülkelerinde yapacakları yatırımlar için merkez olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak buna rağmen 2017'ye gelindiğinde uluslararası doğrudan yabancı yatırımcıların çekinceleri bulunmaktadır. Bunların başında ülkenin hala İslam Hukukunu

¹¹ <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/sau/>

¹² <https://data.worldbank.org/country/saudi-arabia>

temel olarak yönetilmesi, kralın şeriat hukukuna uygun olarak hareket ediyor olması ve yasama organının yetkilerinin kralın elinde bulunması soru işaretleri yaratmaktadır. Böyle bir durumda eğer uluslararası sermayenin taleplerini karşılayacak yasalar yapıyor ise neden sermaye tarafından risk olarak görüldüğü sorusu akla gelebilecektir. Bunun en önemli nedenlerinden biri Suud Hanedanı'na mensup emirlerin bazılarının bir fiil yatırımcı-üretken sermaye- olmalarından kaynaklanmaktadır. Bu hali ile uluslararası yatırımcının rekabet etmek zorunda olduğu diğer şirket emirlerden birine ait olması halinde düzenleme yapma noktasında –emirin şirketi lehine düzenlemelerin yapılması- piyasanın gizli elinin işleyememesine neden olacaktır. Böylece rekabet neticesinde piyasada ayakta kalacak en etkin firmanın işi yapabilmesinin yerine yasa yapıcıyla –kural koyucu- organik bağı olan sermayedarların piyasada birikimlerini sürdürmeleri söz konusu olacaktır. 150 üyeden oluşan Şura Meclisi'nin varlığı da bu sorunu çözememektedir, zira meclis kralın yakınlarından oluşturulmuştur ve nihai karar yetkisi krala aittir.

6. SONUÇ: SERMAYENİN ULUSLARARASILAŞMASI VE ÇELİŞKİLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Suudi Arabistan'ın sahip olduğu kaynaklar ve bu kaynaklara bağlı olarak şekillenen mevcut ekonomik yapısı, ülkenin uluslararası sermaye birikimine eklenmesinin özgün koşullarını ortaya çıkartmıştır. Bu koşullar dünyadaki sanayi üretim miktarının artmasına bağlı olarak Suudi Arabistan'ın ihracat gelirlerinin artmasına ve bu gelirlerle mevcut toplumsal yapısını finanse etmesine neden olmaktadır. Bu nedendir ki Suudi Arabistan stratejik hammadde ihracatçısı olarak uluslararası birikim sürecine eklenmesinin tüm özelliklerini taşımaktadır. Zira stratejik hammadde üreticisi olarak sisteme eklenen ülkeler, serbest piyasa ekonomisinin gerektirdiği-ihyaç duyduğu-(rekabetin ve piyasaların işler olduğu) toplum yapısına kendiliklerinden dönüşmemektedir. Suudi Arabistan'ın ihracat dolayısıyla elde ettiği döviz gelirleri, diğer kalkınmakta olan ülkelerin uygulamak zorunda oldukları uluslararası piyasada rekabet edebilecek sektörler oluşturma zorunluluğunu ortadan kaldırdığı gibi Suudi vatandaşlarının büyük kısmının memur olarak istihdam edilmelerini ve böylece rekabet sürecinin hakim olduğu işçileşme sürecini yaşamamalarına neden olmaktadır. Birikim sürecine eklenmişler aşamalar -biçimsel dönüşüm aşamasında ve mamul mal tüketicisi olarak realizasyon aşaması- itibarıyla elde ettikleri gelirler, uluslararasılaşan üretken sermayenin taleplerini karşılayacak bir toplumsal ve kurumsal yapının oluşmasına engel teşkil etmektedir. Zira uluslararasılaşan üretken sermaye gittiği ülkedeki istihdamı düzenleyen kanunlar, ana ülkeye kar transferlerini düzenleyen yasalar, vergi ve diğer mevzuatların tümünden etkilenmektedir. Benzer şekilde piyasaya giriş-çıkış engellerinin olup olmadığı, düzenlemeler karşısında yatırımcı sermayedarlar arasında yerli-yabancı ayrımı olup olmadığı da önemlidir. Dünya Bankası'nın 1999'dan beri "yatırım ortamı" –investment climate- olarak nitelendirdiği tüm bu koşulların piyasanın rekabet süreçlerini işletecek şekilde olması gerekmektedir. Bahsettiğimiz "yatırım ortamının iyileştirilmesi süreci", gelişmekte olan ülkelerde ve geçiş ekonomileri olarak adlandırılan ülkelerde 2000'li yıllar itibarıyla DB'nin yapısal uyum programları ve IMF'in kredilendirmeleri aracılığıyla sürdürülmektedir. Türkiye'de yaşanan süreç de bu ülke grubundaki dönüşüm mekanizmasının nasıl işlediğine dair örnek teşkil etmektedir.¹³ Uluslararasılaşmış üretken sermayenin volarizasyon (değerlenme) krizine çözüm bulabilmek için farklı coğrafyalara gitme stratejisi bu coğrafyalardan birini oluşturan Suudi Arabistan'ın da dönüşüm sürecini gerektirmektedir. Bu nedenle İslam Hukukuna dayalı olarak monarşi ile yönetilen ve vatandaşlarının büyük kısmı işgücü piyasasına girmemiş olan ülkenin önümüzdeki dönem çok daha önemli değişimler geçireceği öngörülmektedir. Bu dönüşüm sürecinin uluslararası bir müdahale ile mi yoksa hukuki reform süreçleriyle mi gerçekleşeceği stratejik hammadde ihracı dolayısıyla elde ettiği gelirin durumuna ve bu gelir ile oluşan hanedan üyesi sermayedarların değişime ayak diremelerine bağlı olarak değişecektir. Zira hanedan mensuplarının imtiyazlı şirketleri ile uluslararasılaşmış sermayenin çıkarlarının birbiri ile çatışması dönüşüm sürecini etkilemektedir. Uluslararasılaşmış sermayenin genel çıkarlarının yasalara ve toplumsal düzene yansıtılmaması halinde dönüşüm sürecinin normal yöntemlerle olmayacağı beklenmektedir. Bu çoklu aktörler¹⁴ ve çatışan çıkarlar nedeniyle önümüzdeki dönemde Prens Muhammed bin Salman'ın reform paketini uygulayabilmesi, muhalefet eden hanedan üyeleri ile giriştiği mücadelenin nasıl yol alacağına ve toplumsal uzlaşının sağlanmasına bağlı olarak değişecektir.

KAYNAKÇA

Cebeci, A. (2012) Bilmediğimiz Kapitalizm, Gizli Elin Kurumsallaşması: YOİKK, SAV Yayınları: İstanbul

¹³ Türkiye'deki süreci inceleyen bir çalışma için bkz: Bilmediğimiz Kapitalizm Gizli Elin Kurumsallaşması: YOİKK, Cebeci, 2012

¹⁴ Çalışmanın sınırlılıkları dolayısıyla çalışmada farklı ilişkiler üzerinden birikimini sağlayan sermayeler arası çıkar çatışmasına odaklanılmıştır. Oysa toplumsal uzlaşının sağlanması ve dönüşüm sürecinden etkilenecek olanlar arasında Suudi Arabistan'daki göçmen işçiler ve kadın haklarını savunanlar gibi toplumun farklı kesimlerinin tepkileri de önem arz etmektedir. Bu alanlar başka bir çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

- Cebeci, A. (2014) Yeni Değerlenme Alanı Olarak Cezayir ve Emperyalizm'in Bugünü. A. M. Özdemir (Ed.), Kolektif Emperyalizm içinde (s.163-200). İmge: Ankara
- Güler, S. (2013) Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam ve Tenkil Vehhabi Suudiler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul
- Hanieh, A. (2011) Körfez Ülkelerin Kapitalizm ve Sınıf, Sevgi Doğan (çev.), Nota Bene: Ankara
- Lutskiy B. (2016) Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi, Yordam Kitap: İstanbul
- Marx, K. (1973) Grundrisse, Harmondsworth: Penguin Books
- Öztürk, S. ve Saygın, S. (2017) 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, Vol.6 / No.12
- Palloix, C. (1977) "Conceptualizing the Internationalization of Capital", Review of Radical Political Economics, Vol. 9, No.2, 17-28.
- Prashad, V.(2017) Ulusun Ölümü ve Arap Devriminin Geleceği, Senem Erdoğan (çev.), Yordam Kitap: İstanbul
- <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/336964>
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sa.html>
- <https://data.worldbank.org/country/saudi-arabia>
- <https://gazeteyolculuk.net/suudi-arabistanda-3-milyondan-fazla-kadinin-kimlik-karti-yok>
- http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/1d0f19c3f827daf_ek.pdf
- <https://www.saudiembassy.net/economy-global-trade>
- <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/sau/>
- <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40357188>
- <http://www.milliyet.com.tr/afganistan-da-devrim-yaratacak-maden-rezervleribulundu/dunya/dunyadetay/14.06.2010/1250684/default.htm>